

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№22
(19361)

2020 чылдың
март 3
вторник

Хүннүн үнери — 06:25
Ажары — 17:44
Хүн дурту — 11:19

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

ВК

ФБ

Садар өртээ хостуг

12+

ТР-ниң Чазааның Аппарат хуралындан

УЛУГ ХАРЛЫГ КЫШ СООНДА СУГ УЛГАДЫП БОЛУР

Ажылчы неделяның бир дугаар хүнүнде доктаамал болуп эртип турар Тыва Чазактың Аппарат хуралында көрдүнгөн айтырыгларны бо удаада бойдус талазындан айыыл болгаш улуг харның салдарын канчаар эртип алырын сайгарган хемчеглерден эгелээн.

Шолбан Кара-оол план езугаар, онза байдалдар өөредилгезин эртирериниң дугайында Чарлыыга ат салганын дамчыткан. Онза байдалдарга белеткел өөредилгези Кызыл хоорай, Бий-Хем, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарда эртер. Үерге алзып болур хире черлерниң чурттакчылары өнчү-хөреңгизи үрелип, когаралга таваржып болурун барымдаалааш, чүгле күрүне харыылаар деп хөөннерден уштунуп, хоойлу езугаар эт-севин ээзи боду база карактап, харыылаар болгаш страхование-камгаладылга төлевири таварыштыр баш бурунгаар камгаланып алырын сагындырайн — деп, Чазак Даргазы хуралга чугаалаан.

Бойдустуң күжү бистиң белеткел-висти чүү-даа кылбайн барып болур, ынчангаш, онза байдал туруп кээр болза, чонну түр када хоргададыр черлерни эрткен чылдарда дег белеткел алырын кожууннарда база сагындырган.

Хүндүскү үеде агаар -16 градус, дүне -20-ден -2 чедип турар, мурнуку чылдарга деңнээрге ниитизи-биле 2 градус чылыг бооп турар. Ай төнчүзүнде

+5 чедир чылыыр. Хар таваар бусталып, эстип чыдары уламчылаар болза — март айда байдал эки болур — деп, Онза байдалдар яамызы илеткээн.

ТЫВАДА КОРОНАВИРУСТУҢ БАЖЫН ДОЗУП ТУРАР

Аарыг чурт иштинче кирип келген, 5 кижини Россияның төп хоорайларында илереткеш, эмнеп турар, даштыкы чурттарда 200 ажыг аарыг кижилер илерээн — деп, Тываның Баштыңы хуралга демдеглээн. Чугула херек, онза чылдагаан чокка даштыкы үнерин соксадыр, аргалыг болза, кожа Моолче үнүп-кирерин шеглээр деп ол сагындырган.

Амгы үеде Тывада 4 даштыкыже үнүп чораан спортсменнерниң анализтерин дужааттырган; кандыг-даа аарыг бадыткатынмайн турар. Ооң мурнунда хыналдага чыткан ийи кижилер база кадык болганындан үндүр бижидеринге белең. Ниитизи-биле эмчилер 4000 ажыг автопассажирлерни күрүне кызыгаарына хынаан. Аарыг кижилер илеревээн.

(Уланчызы 2-ги арында).

ИВИ САНЫН 36 МУҢ БАШ ЧЕДИРЕР

Өдүгөн тайгазындан чыгып келген ивижилер Тоора-Хем суурдан ырак эвесте аяңга чадырларын, майгыннарын тип алганнар. Оларны чаңгыс черге ийи чылда чүгле бир катап эртип турар Ивижилер фестивалына көрүп болур.

Сезен хар оранчок ашкыжеге чедир ивилерни ам-даа өстүрүп, ажы-төлү-биле көжүп-дүжүп чоруур Билдей Сирлековна Кол фестивалдың эң улуг хар-назынныг кижикчизи.

— Бичиимде билип кээримге-ле ивилер аразында чоруур мындыг кижидир мен ийин. Ивижилерниң шуптузу ындыгдыр ийин, иви аразында төрүттүнер, иви аразында өзер, иви аразында чурттаар — деп, Билдей Сирлековна чугаалап олурду. — Колхоз үезинден бээр иви кадарып ажылдап чор мен. Иви колхозка ол шагда кайын тыптып кээр боор ийик, база-ла ивижи өгбелеривистиң ивизи-ле ыйнаан ол. Колхозтуу кылып каан. Колхоз, совхоз үезинде ивилер Тожуга 30-40 муң-даа чедип турган-дыр ийин. Ам иви эвээжээн-дир.

Тожунуң ивизиниң саны эвээжээн-даа болза, ооң когу ам-даа үзүлбээн. Бичиизинден-не тайга-таскылга көжүп-дүжүп, чурттап чаңчыккан, кадыг-бергелерге шыдамык ивижи ук-салгалдыг аныяк ивижилер оларны азырап өстүрүп, баш санын көвүдөдир сорулгалыг. Ивижи болгаш аңчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры хүндүлүг аттың эдилекчизи Эрестол Даржааның ат-сураа совет үеде бүгү Тывага диңмипер, харындаа мырыңай Совет Эвилелинге билдингир чораан. Тывага иви малды болгаш

аңныыр ажыл-агыйны хөгжүдеринге бодунуң улуг үлүг-хуузу кириген бо аталдарлыг өгбениң ивижи болгаш аңчы ук-салгалы ооң ажылын уламчылавышаан. Ай-Суу Даржаа кырган-ачазының иви кадарып, аңнап чораан черлерин ээлеп, хууда ивилерин кадарып, өстүрүп чоруур.

— Сери тайгада алды өг-бүле кожа-хелбээ көжүп-дүжүп, иви малды малдап чоруур бис. Мен бодум хуумда чеден хире ивилерлиг мен. Ооң дөртөн хирези кыс ивилер. Бо чылын шупту чүве чогумчалыг боор чүве болза, иви бүрүзүндөн анайны онча-менди камгалап алыр боор бис — деп, Ай-Суу Николаевна чугаалады. — Ынчан мээң ивилерим саны чүс ажа бээр.

Ай-Суу Даржаа.

Аныяк ивизиниң бүзүрелдиг дузалакчызы — ооң кады төрөөн он чеди харлыг дунмазы Черлиг-оол. Ол бо чылгы фестивалга кээп шыдаваан, чүге дээрже тайгада ивилерин кадарып турар. Бо оол кырган-ачазы Эрестол Даржааның ёзулуг салгакчызы. Он алды харлыында-ла "Тыва Республиканың эң дээр аныяк ивижи" деп хөрек демдээ-биле Черлиг-оол Николаевич шаңнаткан.

Эрестол Даржааның ук-салгалы Ай-Суу биле Черлиг-оол Даржаа алышкылар ышкы аныяк ивижилер эрес-шудургу ажылдап чорда, Тожунуң ивилери улам өзүп көвүдээр. Ивижилер барда — Тожу бар!

(Уланчызы 2-ги арында).

Билдей Кол, Нина Чадамба.

Россияның Конституциязынга өскерилгелер

АПРЕЛЬ 22 — ТӨЛЕВИРЛИГ ДЫШТАНЫР ХҮН

РФ-тиң Президентизи Владимир Путин бодунуң бо чылгы Айыткалынга 1993 чылда хүлээп алдыганы Конституция чуртка кризис үезинде хүлээп алдыганы болгаш амгы үениң байдалы-биле өскерилгелер кириери негеттинип келген деп медеглээн турган. Конституцияже өскерилгелер кириер бүгү чоннуң бадылаашкын хүнү, сөөлгү медээлер-биле, апрель 22-де кылдыр доктааттыганы. Ол хүн неделя ортузу — среда болуп турары-биле, төлевирлиг дыштаныр хүн болур.

Үндезин Хоойлууска чугула өскерилгелерни кириер дээш, апрель 22-де, эртенгиниң 8.00 шактан көжээкиниң 20.00 шакка чедир соңгулда участоктарына барып, бадылаашкынга киржир бис.

АПРЕЛЬ

ПН	ВТ	СР	ЧТ	ПТ	СБ	ВС
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26

ИВИ САНЫН 36 МУҢ БАШ ЧЕДИРЕР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле ивижилер видеохарылзаа үезинде.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Иви ажил-агыйын хөгжүдөринге кириген улуг үлүг-хуузу дээш МУБ "Өдүгөнниң" ивижи-зи Ирина Кол, КАК "Шулуннуң" ивижи-зи Анатолий Бараан Тываның Баштыңының Өөрүп четтиришкин бижии-биле, МУБ "Өдүгөнниң" ивижи-зи Данил Кырганай ТР-ниң Дээди Хуралының Хүндүлел бижии-биле, МУБ "Өдүгөнниң" ивижилери Чайнаш Бараан и Виктор Самбуу ТР-ниң көдээ ажил-агый яамызының Хүндүлел бижии-биле, КАК "Шулуннуң" ивижи-зи Наталья Бараан, МУБ "Өдүгөнниң" ивижи-зи Айвар Саая олар Тожу кожуун чагыргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнатканнар.

Фестивальга Тываның Баштыңы кирип кээрин Тожунуң ивижилери манап турганнар. Хенертен агаар-бойдус баксырап, хар чаап, дүвүлөп эгелээни-биле вертолет Тожуе ужаларга чок апарган. Ынчалза-даа Шолбан Кара-оол ивижилер-биле видеохарылзаа дамчыштыр ужуражыр, чугаалажыр аргалыг болган.

Чыылган ивижилерге байыр чедирип, кадыг-берге ажил-ижинге чедишкннерни, ал-боттарынга болгаш оларның өг-бүлелеринге аас-кежикти, каң кадыкшылды күззэн.

"Тыва Республиканың девискээринге 2020 – 2024 чылдарда иви ажил-агыйын хөгжүдери" программаны ажилдап кылга-

нын Шолбан Кара-оол ивижилерге дыңнаткан. Бо программа ёзугаар алырга, 2024 чылга чедир ивилерниң санын 36 065 башка чедир көвүдөдир. Ону боттандыраарыга кол кижилер ивижилер болганда, Тожунуң ивижилеринге харга халыыр 6 "Бураннарны", чылыглап-чаагайжыттыг 17 майгыннарны, 15 спутник телефоннарны, изиг болгаш соокта кедеринге таа-

– Ырак-узак тайгаларда ивижилер боо чөпшээредип, аай-дөдир шаап турар чайы чок улус-тур – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

рыштыр даараттыг хептиң 47 тускай комплектилерин чоокку үеде бээр.

Аң-не кол чүве – ивижилерниң материалдыг сонургалын көдүрери-биле ивижи бүрүзүңге ай санында 27 900 рубль деткимчезин бээри "Тыва Республиканың девискээринге 2020 – 2024 чылдарда иви ажил-агыйын хөгжүдери" программада көрдүнгөн. Акша деткимчезин алырының негелделери база бар. Муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө кирген, иви ажилын чедишкннерни чорудуп шыдаан ивижилер 27 900 рубль акша деткимчезин ал болур. Ай санында 15 муң рубльди аванс кылдыр алыр, арткан акшаны бүдүн чылда ажилының түңнелдери ёзугаар алыр. Бо арганы ивижилерниң сонургалын көдүрериниң эң эп-

тиг оруу деп специалистер санап турар, чүге дээрге чүгле муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгелер дамчыштыр ивижилерге акша деткимчезин күрүмеден берип болур. Ивижилер ынчаар "бут кырынга туруп кээрге", кооперативтерин тургузар байдал тыттып кээр.

Программада сорулганы күүседир дээш, Тожунуң иви ажил-агыйының материал-техниктиг

баазазын үндезини-биле чаартыр. Чижээлээрге, ивижилерниң көжүп чоруур девискээринге баазаларны тудар. Ол баазалардан аш-чемни, идик-хепти болгаш өске-даа барааннарны ивижилер ап болур.

– Силер, бай-байлак тайгандывыста чүгле иви азырап өстүрүп чоруур эвес, аңнап-меңнеп, кат-чимис чыып, балык-байлаң тудуп чоруур улус-тур силер. Ону чүгле хун бүрүде аш-чемге ажыглаар эвес, а көвүдөдир чыгаш, садып-саарар, боттарыңарга орулганы үндүрүп алыр аргалыг байдалдарны тургузар бис – деп, Шолбан Кара-оол ивижилерге чугаалаан. – Ынчангаштың силерден

өлүк аймаан, кат-чимисти, балыкты рынок өртектери-биле хүлээп алыр пунктуларны силерниң көжүп чорууруңар девискээрлерге тургузар бис.

Ивижилерниң айыыл чок чоруун хандыраарыңа улуг кичээңгейни угландыраарыңа Тываның Баштыңы база катап сагындырып, оларны боо болгаш спутниктиг харылзаа-биле хандыраарыңа шаптаразыннарны чайладып, ивижилерге боо чөпшээредип бээриниң чурумун эде көөрүнүң аргаларың дилээрин чогуур органнарның удуртукчуларынга даандырган.

– Ырак-узак тайгаларда ивижилер боо чөпшээредип, аай-дөдир шаап турар чайы чок улус-тур – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

"Тыва Республиканың девискээринге 2020 – 2024 чылдарда иви ажил-агыйын хөгжүдери" программаны Тожунуң ивижилери дыка деткээ.

– Тожуга ивилерниң эвээжээн кол чылдагааны – ивижилерниң тоо быдарааны, дем чок апарганы, күрүнениң талазындан деткимчениң барык-ла чок болганы. Сөөлгү чылдарда Тываның удуртулгазының талазындан дуза бар-дыр. Бистиң өг-бүлөвис боо, "Буран", майгын, спутник телефонун алган бис – деп, Нина Чадамба чугаалады. – Ол бүгүнү өске ивижилер алыры дыка эки-дир.

"Аныяк өг-бүлөгө – кышта" губернатор төлөвилелин Тожунуң байдалыңа, ивижилерниң амыдыралыңа канчаар боттандыраарының дугайында база чугаалашкан. Бо төлөвилелге киржир аныяк ивижилерге 30 ивини бээр, ол ивилерден алган 30 анайларны төлөвилелдиң дараазында киржикчилеринге дамчыдып бээр. Төлөвилелди Тожунуң байдалыңа боттандыраары берге болуру чугаажок, ынчангаш төлөвилелдиң киржикчилеринге

болгаш өске-даа ивижилерге дузалажыры-биле зооветеринарлыг пунктуларны тургузары база иви ажил-агыйын хөгжүдериңиң программасында көрдүнгөн.

Видеохарылзаа-даа дамчыштыр болза, Тожунуң ивижилери-биле ужуражыр, чугаалажыр аргалыг болганыңа өөрээнин Шолбан Кара-оол илереткеш:

– Силерниң турлагларыңарга чедип, ажил-херээңер, амыдырал-чуртталгаңар-биле таныжып чеде бээр арга черле турар – деп чугаалааш, чедишкннерни база катап күззэн.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Даян ДАНСЮРЮННУҢ
тырттырган чуруктары.

ТР-ниң Чазааның Аппарат хуралындан

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Төп органның негелдези-биле регион бүрүзү аарыгның өөскүүрүнө белең, кичээнгеилги турарын, халдавырлыг аарыгга алыскан кижилер чыттырып болур черлерни баш бурунгар белек алыр негелдезин Тыва ыяп-ла күүсеткеш, илеткээрин Россия Федерациязында Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар күрүне албан чериниң Тыва Республикада Эргелелиниң удуртукчу Людмила Салчак чугаалаан.

ХОРУГЛУГ ОЙНААР АВТОМАТТАР ЭЗЗИ ЛИЦЕЙДЕН БОЛГАН

Иштики херектер яамызының илеткелден алырга, эрткен неделяда ниитизи-биле 13 ажыг тонна спирити чөшпээрел чок Тываже кирип чыткаш, туттурган хамаатылар бар, 5 кеземче херээн оттурган. Оон аңгыда, Кызылда акша мөлчүп ойнаарын хораан компьютерлиг залдан 69 компьютерлерни хавыргаш, 171 дугаарлыг кеземче херээн оттурган.

Аңаа хамаарыштыр, өөредилге сайыдынга база айтырыг тургустунган. Чүге дизе, ук хоойлуга дүүшлөс оюн залы Кызылда «Дом быта» деп автобус доктаар черниң чанында бажында шагда-ла туруп келген, а кол чүве — ойнаар автоматтарның эззи Күрүне лицейинде ажилдап турары илерээн. Ажилдакчының дугайында бир неделя бурунгар-ла Кызыл хоорайның мэри Өөредилге яамызынче медээни дамчытканын чугаалаан, а сайыт «Чүнү-даа билбес мен, чаа дыңнап тур мен» — деп харыылааш, Чазак Даргазынга шүгүмчүлеткен. «Дарый дүрген хемчезен алыңар, хоойлу үрөп турар кижилер уруглар өөредир черде ажилдап турары чүге-даа таарышпас» — деп, Шолбан Кара-оол сайыт Татьяна Оюнга негелде салган.

Оон аңгыда, 41 ада-иени полиция ажилчынары хоойлу езугаар ажы-төлүн карагавайн турар дээш торгаалга онаанган. Ийи өөреникчи уруг читкенин истеп тура, оларны Кызыл чоогунда Вавилинский затон деп дачалардан тыпкан, аңаа олар-биле кады арага ижип турган 13 өөреникчи база туттурган. Аразында Каа-Хем суурнуң дугаары 1 болгаш 2 школазының өөреникчилери, Кызылдың 2 болгаш 8 дугаарлыг школазын-

дан, «Аныяк» өөредилге черинден оолдар болгаш уруглар бар.

«Ол эзирик өөреникчилерниң ада-иелери ажы-төлүн канчаар үе эрттирип турары деп чугаалаарга, тоомча чок болган, олар-биле база аңгы кижизидилге болгаш чырыдышкын ажылы чорудар болза эки» — деп, Иштики херектер яамызының илеткелинге онза демдеглээн.

Чазак Даргазы эзирик өөреникчилерниң херээн сайгарарын дааскаш, Омбудсменниң ажылын, ниитилелдиң болгаш өөредилге черлериниң ада-иелер-биле ажылының түңнелдерин үндүрерин дааскан. «Камгалаар кижилерниң санында бир-ле дугаарында — чаш уруглар, оларны тудуп албайн, арагаже сундугуп турарын доспас болзувусса, ажылывыстың утказы-даа чок, келир үеви-даа чок» — деп, Шолбан Кара-оол Өөредилге яамызын ажылын күштөлдирерин негээн.

Беш дугаар кеземче херээ оттургаш, арай деп-ле хоойлуга чыгерткан бир арага садыгызының адын Чазак Даргазы чижек кылдыр адаан. «Туразы улгаткан кижилер, чурттап олурар бажынындан шуут-ла дорт садып турар. Хоран араганы шилдерге куткаш, Сидоров Евгений дээрзи

Сибиряков-гвардейцев кудумчунда чуртталга бажынын арага адреси кылдыр ажыглап, хоойлу үрөп, амдашкан турган. Каш удаа туттуруп алгаш-даа тогбайн, уламчылап турган-дыр. Бо херекти эчизинге чедирип, түңнел үндүрер болза эки» — деп, ол чугаалаан.

«Чоннуң оолдары» деп ниитилел хоран арага садар демиселге чүге дуза кадып, киришпейн турарыл? Чүге ындыг ажылы дыңналбазыл, чүгле депутат болуксаанындан шимчээшкин кылып турганы ол бе? — деп айтырыгны Дарга база салган.

ОРУКТАРДА 111 ОЗАЛ- ОНДАКТАРГА ЧОРУМАЛ КИЖИ- ЛЕР БУРУУЛУГ БОЛГАН

Эрткен чылын 111 автоаварияга буруулуг кижилер чолаачылар эвес, а орук кешкен хамаатылар боттары болган, 24 кижиге амы-тынындан чарылган.

Эрткен неделяда 140 чурум үрээшкини болган, 132 эзирик чолаачы илерээн, оларның аразында 2 дугаар школаның башкысы база бар.

ИХЯ-ның медээлери

ОНЛАЙН- САНАЖЫЛГА ТАВАРЫШТЫР КОГАРАТКАН

Онлайн-банк таварыштыр акша-биле санажылга чорудар карталарның эзлерин оваарымчалыг болурун ИХЯ албаны сагындырып турар.

ИХЯ-ның ТР-де Эргелели банк карталарының эзлерин кичээнгеилги болурун сагындырган. Пин-код баспайн ажыглаар картада акшаны оорлар-биле белең. Ынчангаш банк картазын чидирип алган таварылгада, ону дарый өжүртүп каапканы дээр.

Февраль 11-де ИХЯ-ның Кызыл хоорайда Эргелелиниң дежурный кезээнге 32 харлыг хамаатыдан февраль 9-та чидирип алганы банк карталарындан билдинмес кижиге хоорайның аңгы-аңгы садыгларындан 7409 рубльге садыгланым каапкан дугайында билдирешкин кирген.

Ук херекке хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 159.3 чүүлүнүң 2 кезээн езугаар электроннуг хевир-биле санажылганы кылып тура, оптуг-кажар чиижең арга-биле хамаатыга улуг когаралды чедиргени дээш херекти оттурган.

Оперативтиг истеп-тывар ажилдарның түңнелинде, карзыттырып турар кайда-даа ажилдавайн турар 44 харлыг Кызыл хоорайның херээжен чурттакчызын туткан.

Байысаалга үезинде туттурган кижиге кылган херээн шын деп, өчээн. Истелге ажилдарының үезинде кем-херек үүлгедикчизиниң банк картазының дузазы-биле садып алган барааннарын хавырган.

Кем-херектиң истелгези уламчылап турар.

ЧӨПШЭЭРЕЛ ЧОККА АРАГА САТКАШ

Моон мурнунда шак-ла мындыг херекке онаажып турган 39 харлыг херээжен кижиге катап база туттурган.

Чаа чылдың байырлап хуннеринде арага аймаан садары хоруглуг деп билип тургаш-ла, бодунуң бажыңыга арага садып тургаш, туттурган херээжен кижини полиция ажилдакчылары дежурный кезээнге ол дораан эккелген.

Туттурган кижиге хамаарыштыр садып турган эзиртир суксунун боттук барымдаа кылдыр кошкаш, херекти оттурган. Ук херекке хамаарыштыр 50-ден 80 муңга чедир торгаалга онаап, азы бир чыл хуусаага эдип-чазаар ажилдарны кылдыртыр деп хоойлуда айыткан. Моон мурнунда база хоойлуга дүүшпөс ёзу-биле арага сатканы дээш шииттирип турганын барымдаалап, туттурган херээжен кижиниң хосталгазын казып шиидер база чадавас.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

СЕРГЕЙ ШОЙГУ, ҮРҮЛЕ КАНДАН — “БАЙ-ТАЙГА КОЖУУННУҢ КҮШ-АЖЫЛДЫҢ МААДЫРЛАРЫ”

Бай-Тайга кожунуң Төлээлекчилер хуралының №152 «Күш-ажылдың маадыры» деп атты тыпсырының дугайында доктаалы-биле «Россияның Маадыры, РФ-тиң шериг-камгалап сайыды, тыва чоннуң чоргааралы, ада-өгбениниң аайы-биле Бай-Тайга кожунуң Кара-Хөлдөн укталган Сергей Күжүгетович Шойгу, Социалист Күш-ажылдың Маадыры, Маадыр ие, ат-сураглыг малчын Үрүле Шыыраповна Кандан, Ленин ордениниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң харылзаазының алдарлыг ажилдакчызы, почтачы Дүү-Дарый Байыр-ооловна Салчак, «Мурнакчы» колхозту миллионер колхоз кылдыр чедиишкиниң ажилдап, удуртуп чораан директор Кудурукпай Чүдеевич Хертек оларга өскөн-төрээн кожунун шылгараңгай күш-ажылы-биле бүгү республикага, Россияга алдаржыдып, Тыва Республиканың, Россияның Чазааның эң Дээди шаңналдарына төлөптүг болганы дээш «Бай-Тайга кожунуң Күш-ажылдың маадыры» деп атты мөңгези-биле тывыскан».

Тывага чарлаттынган «Күш-ажылдың кижизиниң чылынын» Бай-Тайга кожунуң чергелиг түңнелдерин 2020 чылдың февраль айда үндүрүп, төлөптүг кижилерни шаңнап-мактаан.

Тываның Баштыңының Чарлыы езугаар байырлыг хемчег-

лерни игил-биле үдээр чаагай чаңчылды уламчылап, уран чүүл школазының башкызы Андрей Өпей ууранчыг аялганы ойнап күүсеткен соонда, хемчег эгелээн.

Бай-Тайга кожунуң чагырга даргазының хүлээлгезин түр

күүседип турар Чимисмаа Кашпик-оол ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында ажилдап чоруур мурнакчыларга «Күш-ажылдың кижизи» деп бижиктиг жожааларны, хүндүлүг бижиктерни, өртөктүг белектерни тывыскан.

«Күш-ажылдың кижизи» деп хүндүлүг атты колдуунда хөй чыл ажил стажтыг болгаш ам-даа ажилдап чоруур хоочуннарга тывыскан. Оларның аразында кожунуң төп эмнелгезиниң санитарказы Нелля Шушова Кашпик, күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези «Бай-Талдың» сугатчызы Кайгал-оол Чылбак-оолович Салчак, суг өсөөртү машина чолаачызы Алексей Аппетович Чыдат, кадарчы Кара-оол Иргитович Даржаа болгаш эң идепкейлиг үндүрүг төлөкчизи,

сайгарлыкчы Сайлык Очуровна Хертек дээш өскелер-даа бар.

Мерген ОНДАР.

Социалист Күш-ажылдың Маадыры Ү. Кандан.

ТР-ниң Чазак Даргазының Бай-Тайга кожунда бүрүн эргелиг төлээзи С.Б. Огай-оол, кожунуң Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы В.Т. Тарын-Базыр, Бай-Тайга кожунуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Ч.К. Кашпик-оол.

75
ТИИЛЕГЕ!
1945 - 2020

ХАНДАГАЙТЫНЫҢ ШКОЛАЧЫЛАРЫ АДА-ЧУРТ ДАЙЫНЫНЫҢ ТӨӨГҮЗҮ МӨӨРЕЙГЕ ТЕРГИИДЭЭН

"Төрээн чуртумга, чонумга ынак мен, чоргаарла-ныр мен" деп «Чаңгыс демниг Россия» партиясының Тывада салбырының тургускан төлөвилелин езугаар Дээди Хуралдың депутаттары школачылар аразында республика чергелиг оюн-мөөрейни февраль айда эрттирип эгелээн.

Чадаанага барыын таланың Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик кожууннарының өөреникчилери бо оюнга боттарының кызымаккайын, эртемче чүткүлдүүн көргүскенер. Мөөрейни ТР-ниң Дээди Хуралының даргазының чөвүлекчизи Ирина Самойленко Чадаананың 1 дугаар школазының «Память», Хандагайтыдан «Патриот» база Мөңгүн-Тайганың «Звезда» командаларына айтырларны салып, башкарып эрттирген. Депутат Ульяна Монгуш, Чөөн-Хемчик кожуунунун баштыңы Доржу Монгуш, Хандагайты школазында төөгү башкызы Чодураа Монгуш олар тиилек-

чилерни илереткенер. Оюнун айтырларга колдуунда-ла Ада-чурт дайынының дугайында, каш чылда эгелээнил, Тыва Арат Республикадан каш эки турачы дайынче айттаныпканыл дээш оон-даа өске. Мөөрей 6 кезектиг, уруглар айтырларга бижимел-биле-даа, аас-биле-даа харыылап турган. Дайын дугайында ырларны күүседип, шүлүктөрүн шээжи-биле чугаалааннар, харын-даа боттарының чогаадыкчы чоруун көргүскени солун болган. Мугур-Аксындан «Звезда» командаларының оолдар, уруглары малчын араттарның Кызыл Шеригге дузаламчыны канчаар чыып турганын-даа

көргүстүлөр. Хандагайтының «Патриот», Чадаананың «Память» командаларының уруглары Ада-чурттуң улуг дайынынче айттаныпкан эки турачылар Мезил-оол Тюлюш, Нурзат Тюлюш (санитар) дугайында тайылбырлап таныштырганнар. Бо мөөрейге бодамчалыг, шалыпкын шын харыылаар ужурулуг,

уруглар чамдык айтырларга бергедежи-даа турдулар. Оон ыңай, көрүкчүлерге база айтырларны салырга, боттарының шаа-биле харыылааннар.

Оюнунун түннелинде Өвүрнүн Хандагайты школазының «Патриот» командаларының өөреникчилери тиилээн, 2-ги черге Мугур-Аксының «Звездазы», үшкү черге Чадаананың 1 дугаар школазының өөреникчилери төлөптиин көргүскенер. Шаңнал-макталды Дээди Хуралдың төлээлери тыпсып, уругларга моон-даа соңгаар чедиишкени база эртем-билигже ак орукту күзээнер. Чөөн-Хемчик кожуунунун баштыңы Доржу Монгуш моон-даа соңгаар мындыг солун мөөрейлерни уруглар садтарына, эге класс өөреникчилеринге эрттирерин сүмелээн. Ада-чурттуң Улуг дайынының база тыва эки турачылар дугайында айтырларга школачылар боттарының кызымаккайы-биле харыылап турганын база ырак-узактан келген Мөңгүн-Тайганың, Өвүрнүн-даа, Чадаананың өөреникчилеринин бидик сонургалдын база төөгүнү ук-

тап өөренири чугула деп, Ульяна Байыр-ооловна биле Ирина Петровна онзалап демдеглээнер.

"Хей номчуттунар болза эки-дир, бо мөөрейниң эртип турары солун болгаш өөредиглиг болду" – деп, Чадаананың 1 дугаар школазының өөреникчизи Саглай Тулуш чугаалады. Бо-ла школада төөгү башкызы Светлана Куулар өөреникчизинин чугаазын чүүлдүгүнүп, ам-даа эки белеткенирин демдегледди. Мугур-Аксының школазында төөгү башкызы Дозураш Салчактың уруглары шырак белеткенип алгаш келгенер. Аныяк башкының өөреникчизи Ай-Хаан Ондар, Хандагайтының «Патриот» командаларында Белек Монгуш төөгүнү сонургаарын немей чугааладылар.

Шынап-ла, мындыг өөредиглиг оюн-мөөрейлерни удаа-дараа эрттирер, дараазында Каа-Хемниң школачыларының аразына, оон соонда өске кожуннарга база уламчылаар дээрзин депутат Ульяна Монгуш дыңнаткан.

Ася ТУЛУШ.

Авторнун тирттырган чуруктары.

КЫШТЫ ҮДЕП, ЧАСТЫ УТКУП...

Четтикпейн манаарывыс, частың келирин оштаан чараш байырлал март 1-де Кызылга солун оюн-хемчеглер-биле болуп эрткен.

Арат шөлүндө янзы-бүрү делгелгелерни сонургап көргөн, мөөрейлерге, оюн-тоглаага киришкен улуг-биче чонну чүдүлгө, омак-сөөк чокка «Масленица» каттыштырган. Ол хун орус чоннун кышты үдээринден аңгыда, бот-боттарындан өршээл дилеп, дуза херегеп турар кижилерге экини кылып, буян өргүүрүнүн онзагай хуну. Орус культура төвүнүн «Ок-

тай» бөлүү «Петрушканың масленицазы» деп театржыткан көргүзүүн бараалгадып, чыылган чонну изиг шайже, чаа быжырган далганнарны чооглаарынче чалаан. Көргүзүүнүн кижиге дурту хире улуг маадырларын сонургаан чаштар кыңчыктырбайн, чурукка кады тырттырып ап турганнар.

Байырлалдың эң көрүштүг кезээ он метр узун чагыже үнер

мөөрей беш шак үргүлчүлээн. Бичии-даа ылдыртынар чүве чок кылдыр хоюглаан чагыже 100 ажыг кижиге киржип күзелин илереткеш, чүгле он үжү шыпшык бажынга четкеш, хеп чуур машина, соталыг телефон дээш янзы-бүрү электрелиг эдилелдерден эгелээш, шоодай далган, чигир дээш шаңналдарны алганнар. Бо чылын ТР-де Альпинизм федерациясы чагыже үнер кижилерге камгалал трозун кылганы чаа чүүл болган. Оон мурнунда чылдарда 10-11 метр бедикке камгалал херексели чокка үнүп турган болза, бо чылдан эгелеп чагыдан аңдарлы бээр деп сезик чокка, кичээнгейни чүгле салган сорулгазынче углаары арткан. Эрткен чылын 70 хире кижиге адын бижиттирген болза, бо чылын 120 ажа берген.

Мөөрейлерге школа назыны четпээн уруглардан эгелээш, улуг кижилерге чедир киришкен. Оларның аразында шупту оюннарда идепкейлиг кирип турар бөлүк оолдардан кайы оюн эң солун болганын айтырарымга: «Сырттыктар-биле соккулажыр оюн эң солун чүве-дир. Бажыңга азы өске черге ону ойнавас-ла

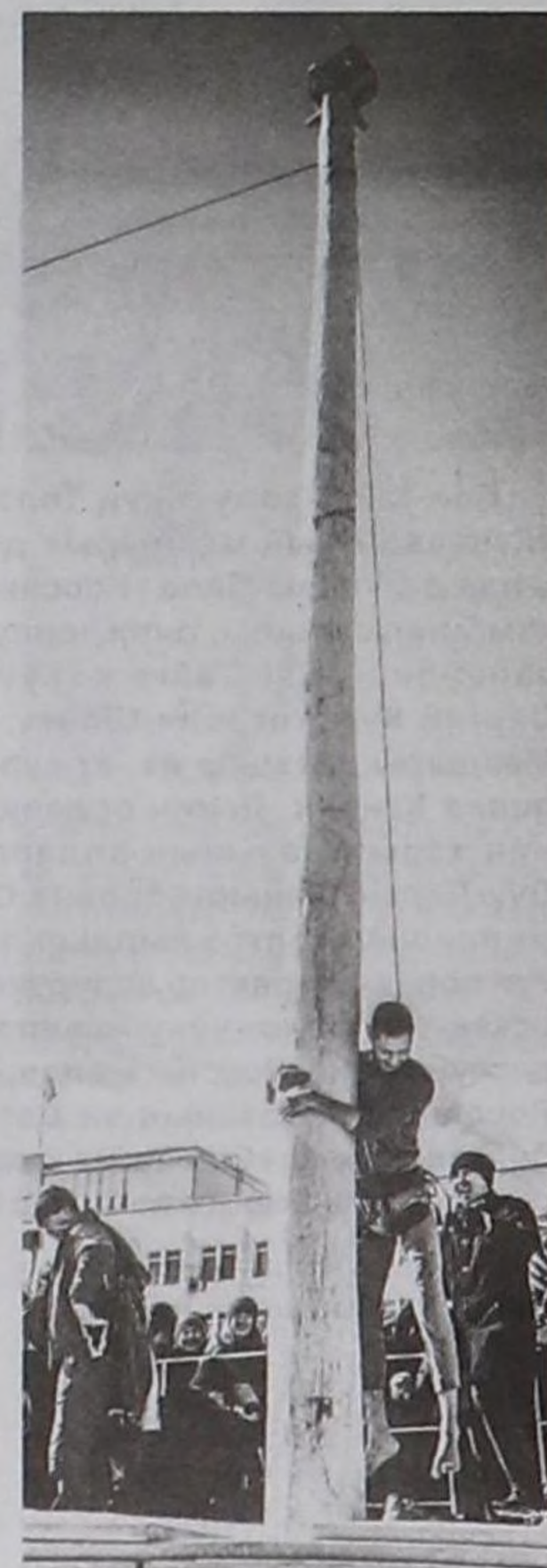
болгай бис. Ава, ачавыс ынчаар тенип ойнаарын чөпшээрэвес. Сырттыктарны база камнаар. Тенектенип ойнап-ойнап, чигирзиг белектер база алып, эки чүведир» – деп, мурнун былаажып харыыладылар. Аңаа бир дугаар черни 8 харлыг Антон Дүгержаа чаалап алган.

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының баарына чогаадыкчы коллективтерниң оюн-көргүзүүнү орус чоннун куда-лаашкын болгаш өске-даа езулалдарын канчаар эрттирерин баштап аян-биле таныштырып көргүскөн.

Чаңчыл езугаар кыш-биле кады эрги багай чүүлдер ырап чорутсун дээш, оон дүрзү-хевирин өрттедип, соок үе-биле байырлашкан.

Ол-ла хун «Тываның буянның чүректери» аныяктар шимчээш-кини «Буянын сөңнеп – блиныдан садып ал» деп хемчегни эрттирген. Оон кирген орулга-биле өскүстөр бажыңында чаштарга канцелярия херекселдерин садып берген.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.
Даян ДАНГЮРЮННУҢ
тирттырган чуруктары.

«Өг-бүлө бүрүзүңге – дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилели

Тээлиде В.Д. Иргит аттыг немелде өөрөдилге «Авырал» төвү 2017 чылда Россияның чүс тергийн школаларының, 2019 чылда Россияның чүс тергийн немелде өөрөдилге черлериниң санынче кирген.

Долаана Тойбу-Хаа биле Аян Ховалыг.

Тываның улустуң башкызы Виктор Иргит Ээр-Хавак сумузуңуң сес чыл школазының фото-бөлгүмүңге ажилдап тургаш, амгы немелде өөрөдилге төвүнүң эге чадазын салган. 2018 чылда, төптүң тургустунганындан бээр 25 чылында, Виктор Даңзыевичиниң адын мөңгөжидери-биле төпке ты-выскан.

2016 чылдан директор Долаана Тойбу-Хааның эгелээш-кини-биле төпте социал педагогика угланышкыны немешкен.

Школаже быжыг билиглерлиг

Директор башкы ажылының чаа угланышкынын таныштырды: «Социал байдалы нарын болгаш хей ажы-төлдүг өг-бүлелерден уругларны «Өг-бүлө бүрүзүңге – дээди эртемниг уруг» губернатор төлөвилелинче хаара тудуп, төпте «Уруглар делегейи» деп комплекстиг программалыг курсту ажыттывыс. Эрткен чылын доозукчуларывыстың аразындан чүгле чаңгыс уругнуң ада-иези дээди эртемниг болган. Моон мурнунда 25 уруг кээп турган болза, бо чылын ийи ээлчегде 15-15 уруг өөренип турар. Школаже үдээн уругларывысты сонуургап көөрүвүске, өөрөдилге эки болуп турар. Ол дээрже бистиң улуг чедишкенивис-тир деп санаар мен».

Школа назы четпээн уругларны уран чүүл, күш-культура, математика, англи дыл, орус, тыва дылдарга дыл сайзырадыр кичээлдерни арга-дуржулгалыг башкылар эрттирип, оларны школаже белеткеп турар. Аныяк англи дыл башкызы Анчима Хертек Москваның күрүне университетин дооскан. Тээлиниң уруглар садтарынче барып турар уруглар база оон кичээлдеринче кээп турарын төптүң директору демдегледди.

Уруг бүрүзү дең эргелиг

Кадыкшылының байдалы-

биле харык-шинээ кызыгаарлыг бойдустан салым-чаяанныг уругларга өөрениринге таарымчалыг байдалды тургузар дээш, төпте «Аргыжарының таарымчалыг байдалы» федералдыг программаның акшаландырышкыны-биле (526 муң рубль) пандустарны, коляскалыг уруглар чаданы шаптараазын чокка үнер кылдыр кылган тускай херекселдерни быжыглап тургускан.

«Кожуунда харык-шинээ кызыгаарлыг 32 уруг бар. Олар төптүң эрттирип турар хемчеглеринге идепкейли-биле киржи-п, бөлгүмүнче хаара тудар дээш анимация кылырынга ажыглаар элезинни чагыдып алдывыс. Оон аңгыда, карааның көөрү багай улуска тактильдиг шыдыраа, тускай медээ демдектер интернет коштунган телевизор дээш оон-даа өске херексел кээр.

Удава «Уругларга чедимчелиг немелде өөрөдилгени» деп федералдыг төлөвилел езугаар дериттинген сес улуг кабинетти база алыр бис. Ынчан башкыларның ажылы улам сай-

БӨЛГҮМДЕН ӨӨРЕДИЛГЕ ТӨВҮНГЕ ЧЕДИР

зырап, уругларның чедишкени-нери улам көвүдээр чугаажок.

Тыва тоолдарның маадырларын диргизип...

Тываны алдаржыдып чоруур бир улуг ажылывыс – тыва тоолдарны мультфильм кылдыр кылып турары. Виктор Даңзыевич бир дугаар «Бодарал» деп мультфильмни кофеден шимчедип кылган. Алдарлыг башкывыс бодунуң кылган столун студияже дамчыткан – дээш, директор башкы студияже чалады.

Мультстудияның башкызы Аңнаар-оол Күжүгет мультфильмнерни тыва тоолдарга үндезилеп тургузуп турар. «Студияже 40 ажыг уруг улуг сонургал-биле кээп, компьютерге маадырларны чураш, шимчедип, мультфильмнер кылырынга өөренип турар. Чоокта чаа «Хек» деп мультфильмни кылып доостувус. Баштайгы мультфильмнерни кофе, элезин, саазын-биле кылып турган болза, ам үе-биле деңге басып, компьютер графиказы-биле ажылдап турар бис» – деп, башкы чугаалады.

Компьютерлиг графика башкызы, Калмыкияның педагогика университетиниң доозукчузу Аян Ховалыгның чугаазы-биле алырга, «Сказка красивого сердца о Маадыре» деп мультфильмни 2012 чылда

чедиги класстың өөреникчизи Аганак Конгар-оолдун бижээн чечен чогаалына үндезилеп тургускан. Бо мультфильмни Новосибирскиге делегей чергелиг «КИТ» (культура, уран чүүл, чогаадылга) болгаш өске-даа мөөрейлерге кириш-тиргеш, шаңналдыг черлерни алган. Кожуунуң хүндүлүг улуг назылыгыларының бирээзи Көгел Мижитеевич Сааяның Көөп-Сөөк хүрээзиниң дугайында тайылбырлап турар кыска документалдыг кинону база тирттырган.

Музей-өрээлде

Эрткен чылын музей-өрээлди ажыткан. Ында Тываның улустуң башкызының булуңун дерип, кожуунуң төөгүзүн кинога тирттырган видеокассеталарны чыгган. «Бай-Тайганың эдээнде Шагаа байырлалы» деп ажылды (макет) төптүң башкылары кылып, тургускан. Шевер башкылар дүктү салып, кидисти өйүп, ойнаар-кыстарны даарап, өгнүң дерин чазап кылган. Ында өг иштиңиң эт-севин тыва езучурум езугаар дерип, эр, кыс кижилерни, аалчыларны өгнүң кайы талазынга олурарындан эгелээш көргүскен. Өг чанында уруглар алгы-биле бедигээштен чуңгулап бадып турар. Бо чылын Бай-Тайганың аң-меңин, үнүштерин аңаа немей кылыр.

Нонна Очур.

Өске хана долдур уругларның хей санныг чайынналчак чедишкенинниң бадыткалы – хүндүлел бижиктерни аскан. Төптүң мода театры бөлгүмүнүң «Хааннар шынаазының» алдын эртинелеринге үндезилеп чогааткан «Скиф – төөгүнүң уланчызы» деп тыва хеп коллекциязы-биле уруглар хамыкты кайгаткан. Новосибирскиге

Бай-Тайга кожуунну ус-шеверлер чурту дээр болгай. Аныяк коллектив өөреникчилери-биле ону бадыткап, чедишкенин-биле чаңгыс чер-чурттугларын өөртүп турар.

делегей чергелиг «КИТ», Сочи, Абакан хоорайларга эрткен мөөрейлерге чаалап алган дээди шаңналдары – кубоктарны көскү черде делгээн.

Ус-шевер башкылар

«Шевер холдар» бөлгүмүнүң башкызы Демьян Салчак өөреникчилерин ыяштан тыва эр кижиниң эдилелдерин (эзер, чүген, кымчы...) суй белектер хевиринге кылып өөрөдип турар. Шевер аныяк башкылар Нонна Очур, Шеңне Хертек, Мая Ортун-Назын уругларны саазындан, чинчиден суй белектер, тыва эдилелдер (хин, буян-кежик, дус, шай, далган хаптары, барба, херээжен улустуң эдилээр хавы – дерги...) кылырынга өөрөдип турар.

Май айда Чебоксары хоорайга болур «Россияның национал өнчүзү» теле-төлөвилелге салым-чаяанныг уруглар киржи-п, тыва национал хепти, суй белектерни бараалгадырынга белеткенип турар болду.

Уругларның күзелин боттандырып...

«Авырал» төвүнүң чедишкенин – коллективтин демниг ажылы деп санаар мен. Чурттуң аңгы-аңгы булуңнарынче уругларын мөөрей, фестивальдарга кириштирер дээш, ада-иелер боттарының акша-төгери-биле чорудуп турар. Салым-чаяанныгларның аразында социал байдалы нарын уруглар база бар. Оларны чамдыкта башкылар-даа «аъткарып» турар. Ынчангаш ада-иелерге, башкыларга мөгеер-дир мен.

Чаңгыс чер-чурттуувус, Тываның улустуң артизи Борбак-оол Салчак В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери-биле ачы-буян марфонун эрттиргеш, уругларга акша-төгерики чыып берип, дузалашкан. ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Маргарита Чульдум, Афган дайынының хоочуну Леонид Кара-оол база деткимчени көргүскен. Уругларывыс Кара далай кыдынга четкеш, сеткилиниң ханызындан өөрүп, деткиччилеринге четтиргенин илередип турду» – деп, Долаана Тойбу-Хаа чугаалады.

«Авыралдың» коллективи ажыл-ижин таныштырган соонда, «Сказка красивого сердца о Маадыре» деп мультфильмни, Көгел Мижитеевичиниң Көөп-Сөөк хүрээзиниң дугайында документалдыг кинону көргүстү.

Озерченма ХОВАЛЫГ.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тирттырган чуруктары.

ШЫНСпорт

Февраль 29-та Тываның дилеп-камгалаар албанының кубогу дээш шайбалыг хөккееге маргылдаа болган.

Бир дугаар чер дээш оюн эң чидиг, дүшкүүлүг болуп, 7-6 сан-биле «Нойон» тиилээн, «Ирбис», камгалакчылар командасы, «Тыва эскадрон» ийден дөрт дугаар черлерни алган.

Маргылдааның «Эки хаалгачызы» – Байлак Баржай («Тыва эскадрон»), «Эки камгалакчы» («») – Игорь Кудряшов, «Эки халдакчы» – Олег Бурмакин, хаалгачы Аркадий Ивановка туруштуу дээш тускай шаңналды тывыскан.

Хөккеежилерниң бо ажык дээр адаанга сөөлгү маргылдаазы болуп турар – дош оюн

үезинде-ле эрип эгелээн, ойнакчыларга эпчок байдалдарны тургузуп турган. А май айда Сочи хоорайга «Нойон» Дүнеки хөккее лигазының чемпионнар

СОЧИ БЕТИНДЕ КҮШ ШЕНЕЛДЕЗИ – КАМГАЛАКЧЫЛАР КУБОГУ «НОЙОНДА»

деңнелинге, «Тыва эскадрон» 18+ назылыглар аразына маргылдаага киржир, май 9-та Владимир Путинниң мурнунга боттарының дошта хөгжүмүн

ойнаарлар. Сочиже төлөптүг аалдаар деп бодаар болза, оларга белеткениринге дош херек.

Бистиң корр.

Россияның сумога чемпионата-2020

ТЫВА МӨГЕЛЕР ТУРУЖУН БАДЫТКААН

Россияның бирги чери дээш сумога чемпионата Москва чоогунда Чехов хоорайга февраль 27-ден 29 хүннеринде эрткен. Тыва Республиканың командасы Россияда сумо хүреш талазы-биле быжыг туруштуун база катап бадыйткаан. Тывадан ниитизи-биле тос мөге чемпионнаан. А команда аайы-биле чаңгыс черчурттуглары-биле ийги черни ээлээн.

Айбек Даш-Шиви 77 кил деңзиге чедир мөгелер аразына бодунуң күштүг-шыыраан бадыйткап, база катап Россияның чемпиону болган. Ийи тыва мөге база бо-ла деңзиге шаңналдыг 3-4-кү черни алган. Субудай Шойдун кончуг чараш хүрежин көргүскеш,

85 килге чедир мөгелер аразына шүүлгеш, Россияның чемпиону болган. Бо деңзиге тыва мөгелеривис белеткелениң бедиин көргүзүп, шаңналче кирген дөрт мөгелерниң 3-жү тыва мөгелер болган.

Сумога херээжен мөгелер

аразына 55 кил деңзиге чедир мөгелер аразына бистиң мөге кызывыс Алена Куулар шүүлгүп үнгеш, Россияның чемпиону болганы бо.

Начын мөге Айдың Монгуш түңнел хүрешке эрткен чылгы Россияның эң тергиин сумо мөгези болган Константин Абдула-Задени октааш, 115 кил деңзиге чедир мөгелер аразына шүүлгеш, Россияның чемпиону болган.

Чаан мөге Эрес Кара-Сал ийи аңгы аар деңзиге күжүн шенеп хүрешкеш, 115-тен өрү аар деңзилиг мөгелер аразына

хүрешкеш, үжүүрлешкеш, мөңгүн медальдың эдилекчизи база тулган чемпион дээш, деңзи барымдаалавас хүрешке үшкү шаңналга төлөптүг болган.

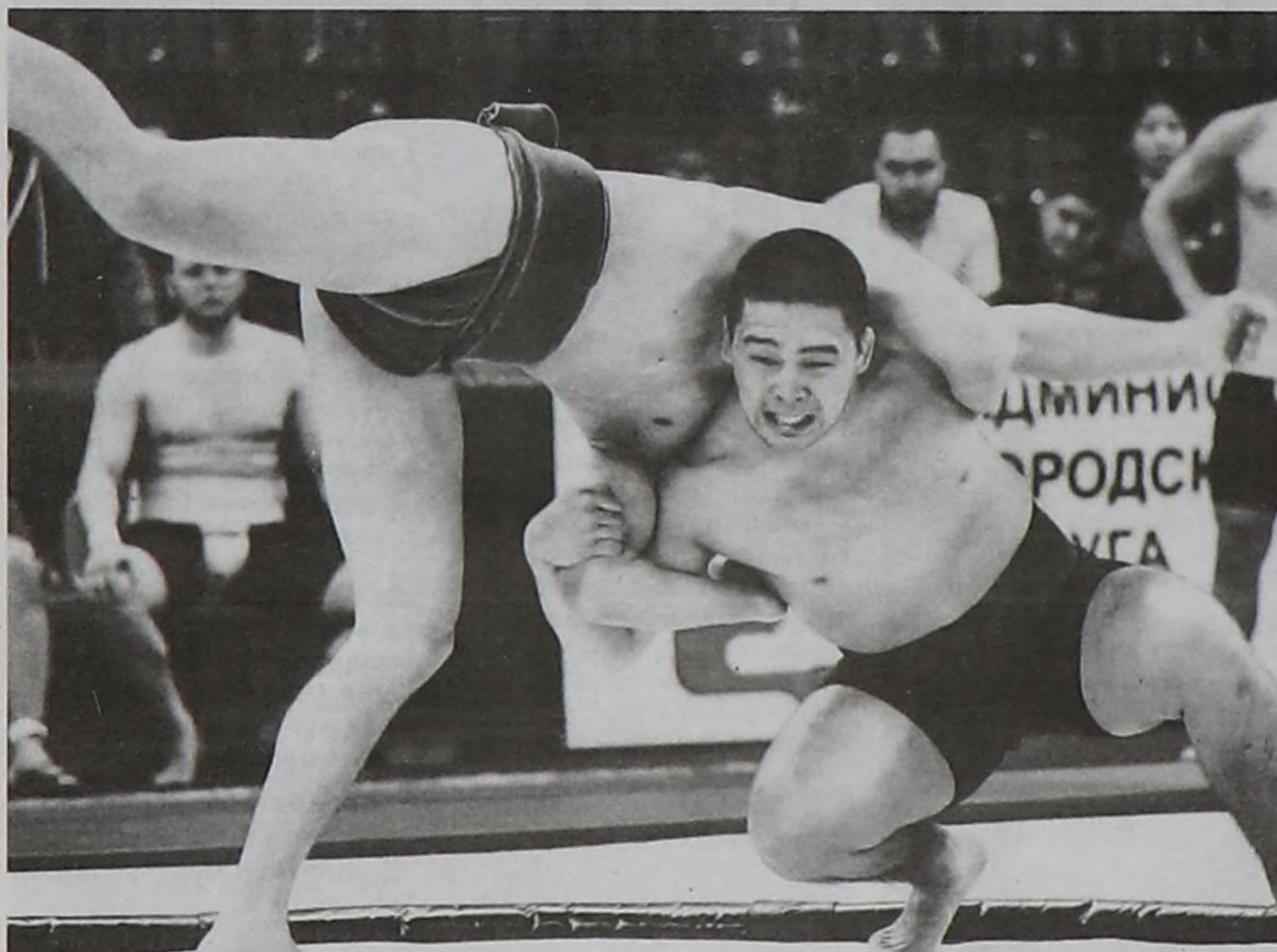
Чүс кил деңзиге чедир дөрт шыырак мөгениң үжү – тывалар. Олар боттарының аразында чижилгени тургузуп, хүрешкениниң түңнелинде, Кайгал-оол Ондар Чаан мөге Сайын-Белек Түлүшке чартык финалда таваржы бергеш октааш, түңнел хүрешке кирген. Абдурахим Ахмадалиев үжүүрлешкен. Чаан мөге С-Б. Түлүш биле Начын мөге Андрей Монгуш 3-4-кү черни ээлээн.

Чемпион болган мөгелер Европаның бирги чери дээш хүрежир.

Чуруктарны Фейсбукта "Хүреш" спортчу сеткүүлден алган.

Алена Куулар.

Субудай Шойдун.

Айдың Монгуш.

ШУУРМАК ШКОЛАЗЫ ТЕРГИИДЭЭН

Школачыларның "Виват, кадет!" деп балы Ат-алдарның болгаш сактышкынның чылынга, Улуг Тиелелгениң 75 чылдаанынга тураскааткан вальс-биле эгелээн. Дөрт дугаар чыл эртип турар бо чараш мөөрейниң киржикчилериниң саны чылдан чылче көвүдөп турар. Бо чылгы балда республиканың 16 школаларының 34 командасындан 408 элээдилер киришкен (эрткен чылын 14 команда киришкен). Ыраккы Тожу, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга база Эрзин кожууннардан безин школачылар киржип келгени онзагай.

Ол дээрге бүгү республикадан эң-не идепкейлиг, салым-чаянның кадеттер болгаш аныяк армейжилер-дир. Чаңыл езу-гаар "Полонез" танцы-биле балды Кызылдың кадеттер училищезиниң сургуулдары ажыткан. Балдың негелдезинде

"Фигурлуг вальс", "Орус лириктиг вальс" база "Вальс-Мазурка" кирип турар.

Бир-ле дугаарында Кызылдың 5 дугаар гимназиязы "Көк аржыылчыгаш" ырыга үдетпишаан, Вена вальсын күүсеткеннер. Улаштыр Ак-Довурак хоорайның 1 дугаар школазы, оон Аграр лицей, Тээлиниң, Сарыг-Септиң, Мугур-Аксының дээш өске-даа школаларның төлээлери дайын ырыларынга вальсты күүсеткеннер. Колдуу-ла "Дуруялар", "Көк аржыылчыгаш" ырыларга күүселделер дөмейлежип турар.

Тээли ортумак школазының 6, 9 класстың өөреникчилери бо мөөрейде бир дугаар киржип келгеннер. Олар мөөрейниң дүрүм-негелдезин январь айда алгаш, бир ай дургузунда белеткенген. Танцылаар идик-хевин ада-иелер боттары садып, даараткан, оруунуң өрттөн тус чер чагыргазы деткээн дээрзин башкызы Елена Чүлдүм дыңнатты.

Эрзиниң Нарын ортумак школазының 24 өөреникчизин танцы башкызы Зулфия Комбу эдэртип келген. Оларны база-ла бүгү суму белеткеп, үдээн.

Дээди шаңнал алган Шуурмак школачылары.

Чаңгыс чер-чурттугларының бүзүрелин ышкындырбайн, тиелелгелиг чанарынга уруглар улуг күзөл-соруктуг.

Ыраккы Мөңгүн-Тайганың төлээлери — Мугур-Аксы школазының эң-не салым-чаянның школачылары. Узун орукка 12 уругну танцы башкызы Чодураа Очур, класстың удуртукчузу Аляна Кула карактап келгеннер. Олар база кыска үе дургузунда шырак белеткелерин көргүскеннер: оолдар чаңгыс аай шериг хептиг, кыстары ак-көк торгу платьелерлиг, вальс-

тап турда кымдан дээр.

Эң-не тергийннерни балдың төнчүзүндө илереткен. Тес-Хем кожуунуң Шуурмак ортумак школазының командасы дээди шаңнал — Гран-приге төлөтүп болган. Кызылдың 5 дугаар гимназиязы, Самагалдайның 2 дугаар школазының командалары бирги чергениң лауреады, Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы школазының, Чадаананың 3 дугаар школазының төлээлери бирги чергениң дипломантызы аттарны алган.

Баш бурунгаар онлайн-бады-

лаашкын-биле соңгаан "Балдың тажызы болгаш даңгыназы" атты Кызылдың Президентиниң кадет училищезиниң база 5 дугаар гимназияның өөреникчилери алган.

Тиелекчилерге кадеттер балының кубоктарын, "Сүбедей" спорт школазының, Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң сертификаттарын тывыскан.

Алдын АРАКЧАА.
Виталий ШАЙФУЛИНИИ
тырттырган чуруктары.

"ЭЭРГИИШТИГ ЭЭРЕМ"— ОВААРТЫНЫГНЫ ОТТУРАР

(Номчукчунуң эскериглери)

Лидия Ооржактың чогаалчы ажылы 1990 чылдарның эгезинде частып үнгөн. Барыын-Хемчик кожуунуң «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынынга чогаалчы чаяалгазы бир янзы үнүг бооп сайзырап келген шүлүкчү, прозачы башкы. «Төлгээ дүшпес чажыттар» (2007), «Ээргииштиг ээрэм» (2009), «Өңүг кижиге» (2018) проза болгаш шүлүк чогаалдары кирген номнарның автору. 2009 чылдан Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну.

Лидия Ооржактың «Ээргииштиг ээрэм» деп ханы уткалыг болгаш кижизидикчи утка-шынарлыг тоожузу улуг сонургал-биле номчудум. Чогаалдың кол темазы — амыдыралда аас-кежиин дилээн уругнуң болгаш чараш кыстың шынчы ынакшылынга төлөп чок болган эр кижиниң салым-чолу. Маадырларның омур-хевирин, оларның мезү-бүдүжүн дамчыштыр номчукчуну бодандырыптар салдарлыг чогаалында амгы үениң ниитилелинде амыдыралдың чидиг айтырыгларын автор көдүрүп турар.

Талантылыг чогаалчы чидиг бийири-биле сиилбип чаяган бо чогаалы амгы үеде амыдырал-биле сырый холбаалыг. Чогаалдың маадырларының омур-хевирлери номчукчунуң карактарына көстүп, медресинге чуруттунуп, чугаа-сөзү кулактарына дыңналып кээр,

ооң сеткили дойлуп, сагыжы дүвүрөп олар кылдыр чедимчелиг бижиттинген чогаал.

«Ээргииштиг ээрэм» тоожуда шупту болушкуннар оларны көргөн, билген кижиниң өмүнээзинден чуруттунган. Ооң-биле кады маадырның бичиизинден улуг кижиге апаргыже амыдыралының узун, солун оруун хайгаараар бис. Ынчангаш чогаалдың маадырлары биле тоожукчу маадыр тудуш, сырый харылзаалыг. Тоожукчу маадырның кол чедимчилиги — маадырларның аажы-чаңын, мезү-бүдүжүн, психологиязын чедимчелиг чуруп көргүскени.

«Ээргииштиг ээрэм» — социал-философчу чогаал. Тодаргайлаарга, интеллигенцияның чурттап, ажылдап турар байдалын, оларның үзүл-бодалдарын, бот-боттарынга хамаарылгаларын төөгүп бижээн. Маадырлары, оларны долгандыр турар

делегейни автор тодаргайы-биле бижип, ниитилелде чурттап чоруур кижиге амытан, кижиге тыны, кижиниң арын-нүүрү, аталдары, арын-нүүрү, чуртталгада частырыглар дугайында үзүл-бодалдарны ханызы-биле сайгарып каан.

Тоожунуң төлөтүг маадырлары: эмчи аныяк уруг Чимис, камгалакчы Чаш-оол, шагдаа уруг Айлана Семеновна, бичии оол Меңги, школа-интернаттың кижизидикчи башкызы Алдар-маа Ооржак. Төлөп чок маадырларга Сүлдем, Сүлдемниң кадайы, көргүрээш үнүг эр олар хамааржыр.

Чогаалдың кол маадыры — дээди эртемниг эмчи Чимис Белековна. Ооң омур-хевирин биле тоожунуң бирги кезээден тура таныжар бис. Чимис — ажилгыр, чугаакыр, арыг-селиг, дузааргак кижиге. Ынчалза-даа ону кым-даа танчыже, киноже, болчагже чалап, ооң бичии холчугаштарын эргеледип-часыдып, суйбап көрбээн...

Чайгы хүн хем эриинге кожазы адашкылар-биле Чимис чугаалажып, билчип алганы, ооң амыдыралына чаа болушкуннарның эгези боор. Бичии оол Меңги, ооң адазы

Сүлдем Ооржаквич-биле Чимис чоорту чоок таныш апар.

«Ээргииштиг ээрэмниң» маадырларының бирээзи Сүлдем нарын мезү-бүдүштүг. Чүге дизе амыдыралында байдалдарның аайы-биле угаан-бодалы өскөрүлүп болур, чайгылчак, быжыг туруш чок эр кижиге. Ынчалза-даа Чимистин чүрээнге ынакшылды Сүлдем оттуруптар. Чимистин сагыш-сеткилин аас-кежиге долуп, чуртталгазы уткалыг болу берген. Күштүг ынакшылга алзып, аныяк назынында чараш оолдуг, ынак эштиг апарганынга ол өөрүп чоруур. Сүлдемден ажы-төлдүг боор деп барганын чажырып, «Мээң медээм адашкыларга улуг белек болур ужурулуг. Өөрүшкүлүг белек...» деп бодап турар.

Сүлдем чоорту бажынынга шоолуг-ла келбес апарган. Шаанда ынак чорааны херээжен кижиге-биле катап харылзажы бээр.

Чимис амыдыралдың бергелерин шыдажып эртип, сегип-сеппереп, Сүлдемниң огу чаптанчыг Меңгиге база төлзүнүп, оол кылып ап, төлөтүп, кижизиг камгалакчы Чараш-оол Александрович-биле амыдыралдың

аас-кежиин тып, ажы-төлдүг, эки чурттай бээр. Оларның ужуражышкыны мынчаар болган. Чаш-оол хем кыдыынга селгүүстөп чорааш, сугга дүже берген Чимисти камгалап алгаш, ону куспактап алгаш орда, сеткилинде шагда-ла манап чорааны чараш кысты тып алган ышкыш кынны бээр. Чаш-оол — төлөтүг маадыр. Ооң мергежили — камгалакчы. Школа-интернатка ол өскөн. Ада-иези кымнарыл дээрзин ол билбес. Ынчангаш Чаш-оол Чимис-биле кады азыраан-даа, боттарының-даа ажы-төлүн эки кижилер кылдыр азырап өстүрүп каар.

Чечен сөстүң мастери чогаалчывыс Лидия Ооржактың «Ээргииштиг ээрэм» деп тоожузу номчукчунуң сагыш-сеткилинге дүвүрелди болдуруп, чуртталганың оруунга кижилерге таваржып турар шаптаразына, моондактарга торулбайн, салым-чолдун агымынга дүлнү бербейн, шудургузу-биле ажып эртерин кижиге бүрүзүгө кичээндирип, сагындырып, оваартындырып турар чогаал-дыр.

НИНА ЭРТИНЕ,
Тываның Чогаалчылар
эвилелиниң кежигүну.

ШЫННЫГ ИСТЕЛГЕ — БЕРГЕ ХЕРЕК

Кандыг айтырыглар кижилерни дүвүредип чоруурлук? Республиканың чурттакчылары эрге-хоойлу органнарынга эң-не хей чаргылыг болуп турар деп чылдан чылче эрттирип турар соцайтырышкыннар көргүзүп турар. Эмчи дуза чедирилгезинин, чуртталга деңгелин хөнүвейн турары-даа эвес, хөмүр, бензин өрткөтөри-даа эвес. А эрге-хоойлу камгалаар органнарда, ылаңгыяларга — истелгеде шынныг чорук чогу кижилерниң таарзынмас чоруун оттуруп турар.

Российжи шинчилекчилерге кижилер мынча деп тайылбыр берип турар: шынныг эвес истекчи дээрге бодунуң мергежилинге билди чок, хоойлу эзугаар ажылдавайн турар истекчи-дир. Демдеглезе чогуур чүүл — эрге-хоойлу камгалаар системаның эң-не хээлиленир чорук сыңырап көззэ — истелге. Мээң журналисти почтамада, архивимде көңүс аныяк болгаш улгады берген кижилерниң салым-чолун кам-хайыра чок хээндектеп каапканының дугайында чиктиг, каржы төөгүлөр кайы көвей. Ол кижилерниң төрөлдери менден ол хээлиленчек истекчилерни, шийт-кекчилерни ялага онааштырар кылдыр дуза дилээрлер. Ынчал-

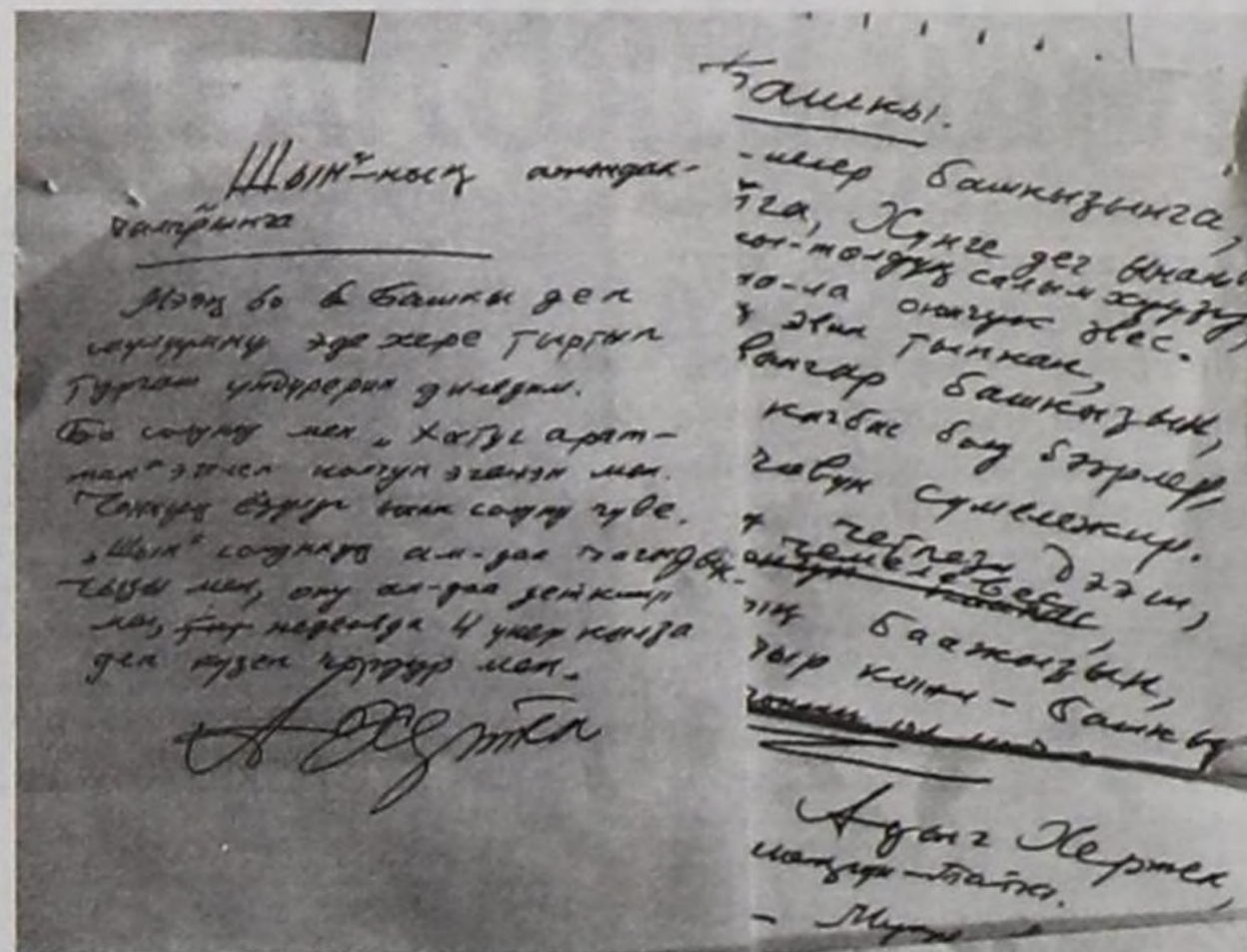
за-даа бо кижилерниң сеткилин кышкызын, карааның чажын хоп-так болгаш кол нуруузуңда ажылынга билди чок истекчилер болгаш шийткөкчилерге удур херекке көктөттинмес. Ол дээрге бижээш, ат салып каан документ эвес боор.

Шүүгүнүң шынныг эвес шийтпириниң соонда чаңгыс журналист чүнү канчаптарыл? Шынныг чугаалаайн, мындыг таварылгаларда кол нуруузуңда психологтун үүлезин күүседир-дир мен — төрөлдериңге, когараан кижилерге эп-сеткил катчып, олар-биле муңгарап, хорадап-даа олар-ла мен. Ынчан бодунуң чүнү-даа кылыптар харык чогууну билип, журналисти дуза дилеп келген кижилер-биле деңге шын сеткилимден ыглаар мен.

Хүндүлүг номчукчулар, мергежим аайы-биле бодунуң багымны силерге чугаалаар диведим. Шуут чок! Шынныг, шынныг сөстүң, ажык-чарның кайы хире күштүүн билер мен. Хүндүлүг номчукчу, силерниң-биле дорт, ажык харылзаа эгиннеринде эрге астып алган хээлиленир, өң-тала тыртар кижилер-биле чедимчелиг туржур, шынныг чорукту эгидип болур арганы бээр.

Алла ДОНГУР-ООЛ.

Мөңгүн-Тайгадан чагаа

БАШКЫ

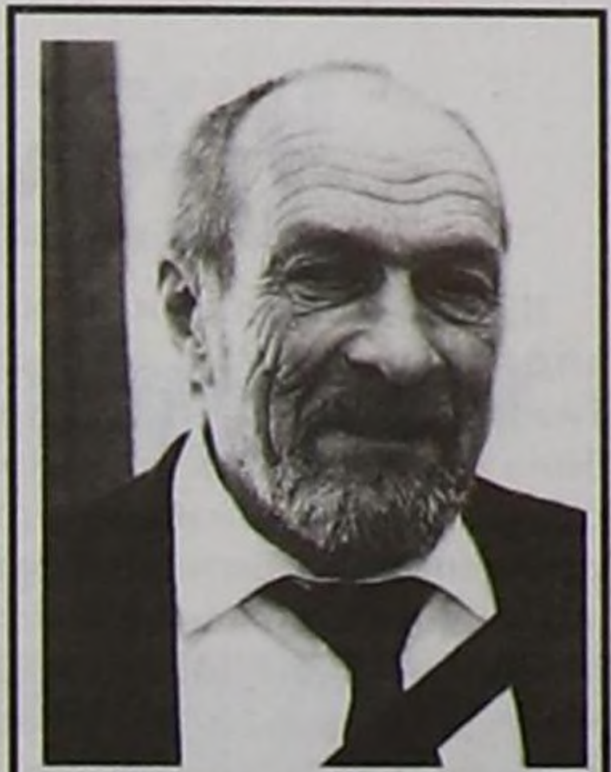
Ада-иелер башкызынга
Айга, Хүнге дег ынаныр,
Ажы-төлдүң салым-хуузу
Анаа-ла оюнчук эвес.

Уругларның эвин тыпкан,
Уран тывынгыр башкызын
Утпас кагбас болу бээрлер,
Ужур чөвүн сүмележир.

Өөреникчиң четпези дээш,
Анаа-ла хей чемелевес,
Канчаарының баажызын
Кады тыпчыр кижиге — башкы.

Өндүр чонун ол ишчизи
Өшпезен от дег чырып чоруур.
Уругларга чүрээнден ынак,
Улугларга — «Шолбан сылдыс».

Адыг ХЕРТЕК. Хоочун башкы, пенсионер.
Музур-Аксы суур.

Москва хоорайда «Тыва» культура Төвү деп ниитилелдин үндезилекчилеринин бирээзи, Бии-Хем болгаш Чеди-Хөл кожууннарның культура албан черлеринге ажылдап, республиканың уран чүүлүнүң көскү ажылдакчызы чораан, үш кыстарның үлегерлиг ада-зы.

Михаил Иванович
ИВАНОВ

март 1-де, Москва хоорайга мөчээ. «Тыва» культура Төвүнүн удуртукчузу, өөнүн ишти Урана Чечек-ооловнага ханы кажыдалывысты илереттис.

Бөлүк эш-өөрүндөн.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Арбатта Россельхозбанк чанында ЦУМ-нуң 1 дугаар каадында

Алтай эм-оьттарның отдела ажыгтыгынган
(оон мурнунда ТВЦ "Гарудага" турган отдел).

Чүнү садып ап болур силер? - Каменное масло, чага.

- БОРОВАЯ МАТКА С КРАСНОЙ ЩЕТКОЙ - херээжен кижилерге, гинекологтук аарыгларга;

- Белен ижер МУМИЕ, прополис.

- Эр кижилерге күш кириер тускай бальзамнар.

- Давление бальзамнары.

- Иван-чайлыг, имбирьлиг шайлар.

- Мед алтайский - 200 акша.

- Остеохондроз эм-оьттары, кремнер.

- Ижин-баар аарыгларынга эм-оьттар

- Чигир аарыгларынга. Бир айның эми - 300 акша.

- Паразиттерге удур шайлар.

- Геморройга свечалар, шайлар - 109акша.

- Бажы аарыг кижилерге тускай бальзамнар, хан арыглаарынга ижер белеткеп каан эм-оьттар, антиинсулт, антиопухоль.

- Тайга тоорунун, тыква, чага, одуванчик үстери.

- Кальцийлиг, йодтуг, ыт-каттыг, черникалыг болгаш өске-даа витаминнер.

Оон-даа өске эм-оьттар бар. Олар шунту сертификаттыг, фармзаводтан, өрткөтөри чиик.

ЦУМ, 1 каът, ажылдаа сагы 10.00 - 19.00.

Тел: 892-383-34

Ангарский бульвар, 31 бажында мебельдиг залды арендага берип тур мен. Тел: 8-923-263-1954.

Ангарский бульвар, 31 бажында удуур өрээлди арендага берип тур мен. Тел: 8-923-263-1954.

Продам готовый бизнес: торговую точку с оборудованием в ТД «Гаруда», первый этаж, отдел колбасных изделий и сыров.
Тел: 8-963-203-9916

Бистиң ачавыс Петр Монгушович СУМБА — ССРЭ-ниң Иштики херектеринин эдип-чазаар албанының болгаш Россияның Кеземче күүселдезинин федералдыг албанының хоочуну, албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг болгаш эрес-шудургу күүседип чорааны дээш, ССРЭ-ниң болгаш Россияның хей-хей шаңнал-макталдарынга төлөптүг болган. Россияның Иштики херектер яамызының «За безупречную службу» деп медалының III-кү чергези-биле 1991 чылда, II-ги чергези-биле 1995 чылда, I-ги чергези-биле 2002 чылда шаңнаткан. «За отличную службу в МВД» деп херек демдээн бистиң ачавыска 1998 чылда тывыска. Чечен Республикага дайынчы албан-хүлээлгезин эрес-дидим күүсеткени дээш, «Ветеран боевых действий» медаль-биле 2004 чылда шаңнаткан. Бо шаңналдардан аңгыда, ачавыс хей санныг

юбилей медальдарының эдилекчизи.

Ачавыс, Петр Монгушович Сумба, үр эвес аараан соонда, бистен чарлып чоруткан. Ачавысты сөөлгү орукче үдешкен Тыва Республика талазы-биле УФСИН албанында болгаш Россияның Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызында амгы үеде ажылдап чоруур болгаш дыштанылгада эштеринге, Суд приставтарының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелин, Кызыл хоорайның суд приставтарының тускайлатынган килдизинин ажылдакчыларынга, Россияның Айыыл чок албанының Дагестан Республика база Приморье край талазы-биле эргелелдеринин Тывадан ажылдакчыларынга база оларның ада-иелеринге, Тыва Республиканың Национал банкызының, ОМС-тиң Тывада девискээр фондузунун, Федералдыг Казна албанының Тыва Республика талазы-биле ажылдакчыларынга, ырак-чооктан келген төрөлдери-биле, ачавыстың чаңгысклассчыларынга, кудаларывыска, Шагаан-Арыгдан, Хайыракадан келген чаңгысклассчыларывыска биске моральдыг болгаш материалдыг дуза чедиргени дээш, улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис.

Өөнүң ишти,
ажы-төлүндөн.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3679 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.Э. Чанзан.
Редактор А.В. Хомушку.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Тыва Республика Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.

Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бурут-кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшлейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындагылары дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлагаже дуваганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.